

IŠĖJIMAS IŠ ROJAUS LIETUVIŲ TAUTOSAKOJE

Vis dažniau tautosaką skaitome, bet ne dainuojame ar pasakojame. O tas mums naujas dalykas – skaitymas – perša įprastą rašytinio literatūros teksto sampratą, ko senieji tautosakos atlikėjai nepažinojo. Esu pastebėjęs, kad, net ir šiandien užrašant tautosaką, literatūrinis teksto rišlumas gana silpnai suvokiamas, senosios dainininkės nesugeba jo padiktuoti nepradėdamos dainuoti, rečituoti. Kartais jos tai daro ne bet kaip, o persirengusios, sėdasi už švariai nuvalyto stalo, užsigobia išeiginę skarelę.

O tai ir turėtų būti neliteratūrinės nuorodos į visai kitą tautosakos veikmės pajautimą bei supratimą, dingstantį ją skaitant iš knygų. Čia atsiranda nemenkas skirtumas tarp rašytinio teksto ir jo dainuotinių bei sakytinių išraiškų, saugomų kolektyvinės atminties ir suvokiamų kaip *bendruomeninis veiksmas* arba kaip tam tikros *elgsenos* plačiuose gyvensenos ir papročių laukuose.

Reikėtų savęs klausti, ką mes norime sužinoti, suvokti, patirti vis dažniau (o ateityje taip ir bus) rankose turėdami vien rašytinius tekstus, storiausius Dainyno tomus, jau nemokėdami jų „įgarsinti“. Juo toliau, juo sunkiau bus įžvelgiami kūrusių ir atmintyje šimtmečius tautosaką saugojusių veidai. Jiems buvo pažįstama sinkretinė tautosakos veikmė, žodžio, melodijos ir veiksmo suaugimas, visa tai perduodant iš kartos į kartą, iš lūpų į lūpas, iš akių į akis, iš rankų į rankas. Dar daugiau – tai buvo jų buvimo būdas bendruomenėje, gamtoje, savo žemėje. Jiems dar buvo nežinomas toks galingas, universalus tarpininkas, koks mums šiandien yra raštas, kitos modernios žinių saugojimo ir jų skleidimo priemonės.

Folklorinė komunikacija. Visai kitoje kultūrinėje terpėje atsidūrus tradiciniam palikimui, šiandien tarsi iš naujo reikia klausti: kas yra tautosaka? Ką ji reiškė ir reiškia? Kur jina: tik archyvuose, knygose, rankraštyuose, garso įrašuose, vaizdajuostėse ar dar gyvoje žmonių atmintyje? Kur ji, paveikta komunikacinių tinklų, bus tikroji? Ar iš įrašo klausoma dzūkės dainuojama sena rugiapjūtės vakaro daina ir tik akimis skaitomas užrašytas eiliuotas tekstas yra tas pat?

Tradicinį, savaiminį tautosakos veikimą bendruomeninių veiksmų metu tikėtų vadinti folklorine komunikacija, kuri užtikrindavo žmonių bendrystę. Kaip galima numanyti, tai dar dominavo Lietuvos kaime XIX amžiuje ar net vėliau. Ši folklorinė veikmė buvo gana vientisa, aprėpė beveik visą gyvenseną: šeimą, darbą, kalendorinius ciklus, reguliavo santykius gana uždaroje kaimo bendruomenėse. Tai buvo ir teisė, ir pedagogika, ir tai, ką mes šiandien vadiname nuostatais, aktais, įstatymais, kurie jau plinta raštu ir kitomis žiniasklaidos priemonėmis.

Kai tautosaką bandai susieti su papročiais, elgsenomis, šventėmis, apeigomis, tuoj pamatai, kokia ji buvo galinga gyvenimo reguliavimo priemonė. Taip veikė antrinė modeliuojanti sistema – sukurtas idealus savaiminis gyvensenos bei jausenos modelis, projektuotas į gana rūšią to meto kaimo žmogaus tikrovę.

Mano minima folklorinė komunikacija vyko ne vien horizontaliai tarp to paties meto žmonių, bet ir vertikalčiai tarp kartų, stipriai susiedama seną ir jauną, pastarąjį išlaikydama tradicinės patirties, veiksmų ir įgūdžių ribose. Ši sistema buvo ir konservatyvi, ir kartu veikė kaip būdas, garantuojantis žmogaus išlikimą, jo jausenos universalumą ar net didingumą. Šiandien tam kito tokio savaiminio veikiančio pakaito lyg ir nėra. Todėl folkloras lieka kaip graži, nepakartojama, į praeitį tolstanti lietuvių utopija, įvairiais savo fragmentais, vaizdiniais dar vis pasireiškianti literatūroje, mene, kultūroje, savotiškas lietuviškas rojus, iš kurio mus išvaro civilizacija. Praeitis vienaip ar kitaip tampa ženklais, simboliais, *tekstais*, tad iškyla būtinybė juos *perskaityti*, atpažinti kituose tekstuose, tai aš ir

mėginu daryti šiais savo tekstais.

Kita vertus, gilieji folkloro bei tradicinės kultūros turiniai nėra nei pasenę, nei išsemi, tik dažniausiai būna persenę kalbėjimo būdai, romantizuotos interpretacijos apie „rūtelius“ ir „mergelius“, kaip kadaise šaipėsi Henrikas Radauskas. Po išoriniu vaizdų dailumu, kai juos susieji su papročiais, žmonių santykiais, kartais slypi rūsti tiesa.

Vis dėlto folklorinis bei istorinis vertikaliai kultūrą siejantis matmuo dar ir šiandien įvedamas net į moderniausią meninę kūrybą, kurioje tradicinis palikimas savaip veikia ir išlieka kaip tekstai. Manau, kad lietuvių profesionalusis menas yra geriau apčiuopęs ir įsiskverbęs į tuos giliuosius folkloro klodus nei jo romantinės interpretacijos. Tai būtų kitas – *meninis, kūrybinis – tekstų perskaitymas* ar bandymai per kūrybą įminti, kaip visa tai veikė žmonių gyvenime, kas ir kaip juos laikė šalia vienas kito, kaip ir kam jie, niekieno neliepiami ir neniukinami, jautėsi atsakingi už savo gyvenimą ir elgesį.

Pastaraisiais dešimtmečiais literatūroje reišėsi kito tipo *folklorizmas*, jau nevartojantis įvairių susentimentintų įvaizdžių, necituojantis suromansintų dainelių, neimituojantis dainų stiliaus. Tai buvo tas impulsas, kuris padėjo atsirasti, pavadinkime, labai savitam lietuvių literatūros dalykui – folkloriniam modernizmui, kuriam priskirtini tokie kūriniai kaip Sigito Gedos „Strazdas“, Vytauto Bložės poema „Raliavimai“, kai kurie jo poezijos ciklai, Kazio Bradūno rinkiniai *Morenų ugnys* ir *Sidabrinės kamanos*, Algimanto Mackaus susikurta ypatinga „neornamentuota kalba“, daugelis išėivijos rašytojų kūrinių, folklorizuota grotesko ir absurdo poetika, pagaliau žmogaus elgsena Broniaus Radzevičiaus, Romualdo Granausko ar Juozo Apučio prozoje, dar vis susisiekančioje su kolektyvine patirtimi, kartais net ištirpinančia ir subendrinančia individualius veikėjų bruožus.

Aukščiausiuose kultūros ir kūrybos lygmenyse folkloras nebuvo ir nėra atmetamas, daugelyje sričių dar vis reiškiasi kaip prestižinis, senas tradicijas turintis mūsų savitumo matmuo. Suprantu norą tradicinį palikimą kaip nors įterpti į modernizmo ir postmodernizmo paveiktą sąmonę, siekiant iš ten išstumti tariamai svetimas įtakas, kurios neatitinkančios susidarytų romantinių folkloro stereotipų. Tačiau, mano supratimu, to daryti negalima ir nereikia, nes folkloras neturi nuolat su kažkuo *konkuruoti*. Bet jis turi ir gali *daryti įtaką* įvairioms kūrybos sritims, kurios yra atviros įvairiems saviems ir išoriniams poveikiams, kurie buvo visais laikais ir neišvengiamai bus. Ta profesionalaus meno ir folkloro sąveika yra unikali ir pastovi per dešimtmečius nusidriekusi lietuviškos kūrybos tradicija.

Nesakau, kad tautosakos – *kaip tekstų* – literatūrinis interpretavimas, pasitelkiant įvairius kitus suvokimo ir analizės būdus ir kontekstus, mums turėtų būti negerai ar nepriimtina. Pirmiausia literatūrinė folkloro meniškumo samprata atvėrė visai naujų analizės ir interpretavimo galimybių, nepritaikomų ir net nesuvokiamų jos sakininiame ir dainuotiniame lygmenyse. Tačiau vien literatūriniai rėmai tautosakai yra aiškiai per ankšti, ypač kada galvojama ne apie literatūrinę, o apie jos gyvąją veikmę, šiuolaikinėje kultūroje grįžtamuosius integruojančius veiksnius, kuriuos, kaip galima įsitikinti, apčiuopia net moderniausia proza ar poezija.

Štai čia ir kyla gana rizikingas nesutapimas *teksto* ir *konteksto*, *teksto* ir *kūrinio*, kuris tradicinėje kultūroje reiškiasi kaip bendruomeninės komunikacijos aktas, siejantis dalyvavimą, atlikimą, susitelkimo idėją. Tai, kas vadinama *tautosakos kūrinium*, nėra vienintelė, uždara, pati sau pakankama, tik raštu išreikšta struktūra, kaip, įsigalėjus semiotinei teksto sampratai, sakoma apie literatūros kūrinius. Teigiama, kad teksto reikšmė glūdi jame pačiame, priklauso nuo jo ženklų ir sandų funkcinių ryšių, kurie suvokėjo atpažįstami ir šifruojami pagal tam tikrus kodus, veikiant linijinei komunikacijai: adresantas (siuntėjas) – adresatas (priėmėjas).

Vien iš pirmo žvilgsnio tautosakos kūriniams ši schema netinka, nes čia nėra fizinio siuntėjo. Jis gali atsirasti tik skaitant rašytinį tekstą kaip kontekstinę fikciją: tauta, etninė santalka, socialinė grupė, agrarinė bendruomenė – *anonimiškas asmuo*, reikalaujantis papildomų interpretacijų. Tuo tarpu folkloriniuose aktuose tas pats asmuo vienu metu yra ir atkūrėjas, ir atlikėjas, ir dalyvis, ir kartu – bendruomeninio suvokimo subjektas.

Todėl tiktų kalbėti apie *vidinę komunikaciją*, kuri yra viena iš folkloro skirtybių, tačiau ji nebūna (kaip literatūroje ir masinėse susižinojimo priemonėse) nukreipta į išorinį suvokėją, nedalyvaujantį

siuntėjo kompetencijai priklausančioje veikloje. To negali atlikti jokia individuali kūryba, žymiausi literatūros ir meno kūriniai, nes jų suvokimas išorinis, priklausantis skaitytojo arba žiūrovo kompetencijai.

Tokio kolektyvinio dalyvavimo ar atlikimo funkcijos: suteikti reikšmingumo grupiniams veiksams, daryti stiprų emocinį poveikį (apeiginė ir pasakojamoji tautosaka), pagal tam tikrus folklorinius modelius kūrybiškai reikštis bendruomenės nariui atliekant, improvizuojant ir pan. Čia įvaizdžiai, vaizdiniai, siužetai apdorojami kolektyvinės patirties, įvairios figūros atpažįstamos ir konkrečiame, literatūriškai užfiksuotame tekste, tačiau kartu yra lyg ir už jo, susietos su tam tikromis elgsenomis, dalyvavimo būdais bei tikslais, pasireiškiančiais šventėse, sueigose. Tos figūros veikia ne vien kaip poetizmai, o ir kaip visame tradicinės kultūros lauke pasklidę archetipiniai ženklai, turintys savas semantines aureoles (darbo įrankiai, nešiosena, maistas, pastatai, erdvės ženklai, medžiai, paukščiai, reprezentacinė vyro ir moters simbolika dainose). Taigi tautosakos kūrinys orientuojamas *ne vien į save, savo vidinę sąrangą, bet ir į kitus tekstus*, apeigas, kolektyvinius veiksmus, dainavimo ir pasakojimo tradicijas, vietą ir laiką.

Įvairiais būdais smelkiantis į folkloro gelmes, jis atrodo vis labiau prasmingesnis, nes tai nebuvo tik paprastų ir naivių žmonių užsiėmimas, laisvalaikio žaidimai, žaismingi pasismaginimai ar paprastas noras pajvairinti savo gyvenimą. Ši tradicinė liaudies kultūra yra tokia pat svarbi, kurta daugybės kartų ir net savaip rafinuota, kaip ir vadinamojo elito. Tų žmonių folklorinės santalkos, bendruomeniniai veiksmai taip pat išreiškia universalias, amžinas idėjas, kurių reikšmės kartais jau nesuprantame ar dar tik mokomės suprasti, jas perskaityti tarsi už tekstų. Tai buvo visa gyvensena pasireiškianti išmintis, nes tie žmonės labiau negu kas kitas mokėjo prisitaikyti prie aplinkos, su ja sutapti, sugebėjo išlikti, išreikšti savo buvimo idėją bei džiaugsmą.

Čia reikėtų sustoti ir imtis tautosakos kūrinių skaitymo, ieškoti prasminių folkloro šaknų ne vien tekstuose, bet ir literatūroje, mene, mitologijoje, religijoje. Tikiuosi į tai šiek tiek prasiverti duris.

Dainų poetikos šaltiniai. Taigi kur ir kaip mus vedžioja, į kokias erdves ir laiko tolumas veda mūsų dainos? O jos mus nukelia į fantastišką senojo kaimo ir gamtos buveinę, patriarchalinės šeimos ratą, mini įrankius, kurių savo rankose jau nesame laikę, o tik apžiūrėję muziejuose po stiklu.

Jeigu leistume veikti vaizduotei ir pabandytume suprasti, kas dainose sakoma, pasijustume atsidūrę mažai pažįstamame krašte, nedidelėj uždaroj erdvėj, kurioje, rodos, nieko nenorima žinoti apie platųjį pasaulį: tolimas šalis, karus, karalius, keliones jūromis, prekes, kainas. Iš čia išvykstama kaip į pražūtį, beprasmišką mirtį – su gauduliu, raudomis, nes namo parnešama tik mirties žinia arba ilgai namuose nebuvęs sugrįžta jau kitas, neatpažįstamai pasikeitęs. Net karinės bei istorinės dainos taip pat yra *namų dainos*, niekur nesiveržiančios iš savojo kiemo.

Žmogus čia dar nesireiškia kaip kalbantis savo vardu, siekiantis jausmų laisvės, besikaunantis dėl savo vietos ir gyvenimo būdo. Aukštinamas *paklūstantis* tam tikroms taisyklėms, vyresniam, nes kitaip jis reikštųsi kaip nusistovėjusios tvarkos griovėjas. Jis čia elgiasi lyg senųjų epų herojai, kurie veikia kaip dievų ar kitos aukštesnės valios sargai arba vykdytojai. Taigi reikėtų pabandyti suvokti, kokia ta *valia*, kuriai taip paklūstama mūsų papročiuose bei dainose?

Tačiau tas žmogus nesijautė esąs menkas ir bejėgis. Kažkam pakludamas, vis dėlto jis jautėsi galįs valdyti už jį galingesnes jėgas, sujudinti, pražydyti gamtą. Iš tikrųjų tame skurdžiame būste, kieme, o dainose – dvarelyje gyvenama amžinybėje, pagal didžiuosius Visatos ritmus ir gyvybės virsmo kartote.

Kai vienu žvilgsniu bandai aprėpti tautosaką, senuosius papročius, kalbą, tikėjimus, pradedi regėti, kaip žmogus gyveno ir veikė lyg didžiulio, nežinia kieno sumanyto epo herojus, kuriam iš anksto duotas likimas, vaidmuo, žodžiai, kuriuos turėjo žinoti, kaip ir kada ištarti, paskirstyti darbai pagal amžių, vietą, laiką ir lytį. Toks jis pasirodo didžiojoje dainų erdvėje, lyg suliniuotoje amžino dieviškojo žaidimo lentoje.

Mums įprasta skelbtis, kad nesugebame epiškai mąstyti, kad mūsų dainuojamoji tautosaka esanti gryna lyrika. Juk susidūrę su tautosakos klasika, neretai patiriame, jog išgyvename ne tik gražias

poetines akimirkas, bet ir bendresnę, iš amžių gūdumos mus pasiekusią, tiesioginėmis žodžių reikšmėmis beveik neišsakomą patirtį. Todėl vis knieti prieštarauti teigiant, kad mūsų savitas epinis pasaulėvaizdis atsiskleidžia ne vien šuoliuojant per dainų tekstus, bet ir juos tyrinėjant, tai yra bandant suvokti sakytinio, dainuotinio bei vaizduojamojo folkloro visumą, jo vaizdinių parametrus, archetipines struktūras, vaizduotės plotį. Vien literatūriniu žvilgsniu, sudarinėjant atskirų temų, žanrų bei motyvų puokštes, viso, to neįmanoma aprėpti.

Pirmiausia vertėtų prisiminti bendruosius dalykus, kurie gali būti arba yra dainų poetikos ir vaizduotės šaltiniai, tiek dainuojamajai, tiek sakytinei tautosakai teikiantys būdingo vientisumo, išskirtinio savitumo ar jau minėto episkumo.

Keli didieji tautosakos pastato pamatai yra giliai suleisti žemėn, siekia keletą visų giliausių mūsų tradicinės sąmonės klodų, kurie šiaip yra nematomi, kol nepraraudomi viršutiniai kultūros sluoksniai. Tų folklorinių pamatų armatūra – *gamta* ir *šeima*.

Erdviausia įvykių ir veiksmų scena čia dar tebėra gamta, jos apsuptis, vešlumas, vegetacinių ciklų kaita, augmenijos bei gyvūnijos elgsena, jų sankcijos. Iš tikrųjų – tai fantastiškiausia žmogaus buveinė: kalbantis, žydintis, giedantis lietuviškas rojus, giedriausia elgsenos erdvė, kuri paliekama išeinant į karą, tekant ar vedant, nes išėjus teks pelnytis duoną savo veido prakaitu, kaip pasakyta pirmąją žmonių porą išvarant iš rojaus. Dainose, poezijoje galima rasti užuominų apie „išvarymą“ arba išėjimą iš gamtos ar lietuviškos sodybos rojaus. Tai tekančios merginos atskyrimas nuo rūtų, rūtų darželio (kartais jis ir pavadinamas rojaus darželiu), buvusios augalų, paukščių, saulės pripildytos erdvės, kurioje buvo gyventa jaunų dienų *valioje*.

Čia, rodos, kažkas nuolat laukia ataskaitos iš žmogaus, kuris iš visur matomas, lyg ir nėra užuolankų, už kurių galėtų pasislėpti. Sumaišius vaidmenis, imantis ne to, kas lemta, gamtoje ir bendruomenėje įsigali sumaištis. Šioje gamtos buveinėje kiekvieno veikiančiojo elgsena programuojama taip, tarsi vaidmenis bei žodžius iš anksto jam būtų parinkusi gamta ar net pats pasaulio kūrėjas ir nuolat stebėtų, ar visa tai laiku ir vietoje padaroma. Atrodo, jog čia kažkas laukia ataskaitos iš žmogaus, kuris girdimas ir matomas dirbantis, keliaujantis, liūdintis, prie medžio, su žirgu ir pan. Šis pasaulis yra laidus, permatomas.

Tame prisirišime arba susirišime su gamta galima ieškoti seniausių mitinės pasaulėjautos įspaudų. Toks visą dainų erdvę užpildantis gamtiškumas sietinas su archajiškiausia patirtimi, senaisiais tikėjimais ir apeigomis, kurių atgarsiai mus pasiekė kaip įvaizdžiai, metaforos, vaizdiniai, keistos, kartais sunkiai beiššifruojamos žodžių samplaikos. Ši folklorinė vaizdinija yra tapusi vienu ryškiausių ir neišsemiamų mūsų meninės vaizduotės šaltinių.

Gamta yra perpildyta gyvybinių, likimą lemiančių galių ten, kur daromas sprendimas, pereinama iš vieno šeiminio būvio į kitą, ruošiamasi į kelią, laukiama nelaimės. Čia nuosprendžius skelbia ne teisėjai ar karaliai, o paukščiai, augalai, gyvūnai. Likimo lygtys sprendžiamos ne fizine jėga, ne ginklu, ne apskaičiavimais, o pasiklausius paukščio, pasikalbėjus su rūta arba žirgu.

Senosiose dainose daug kas vyksta tarsi pagal gamtos valią, jai įsikišus į žmonių gyvenimą, keičiasi su jais patirtimi, priima į savo prieglobstį. Čia ji veikia kaip *pirminė modeliuojanti sistema*, *sankcionuojanti veiksmus*, *koduojanti laiką ir erdvę* bei visą žmogaus gyvenimo tvarką, su ja palaikant dialoginius ryšius. Kitos tokios stiprios ir universalios modeliuojančios sistemos šalia žmogaus čia kol kas nėra. Tik buitinėje šeimos, darbo aplinkoje ima veikti jau kitos kultūrinės ar net socialinės kilmės sankcijos. Tokioje gamtos apsuptyje reiškiasi *jaunas*, *jauni*, kurie į kultūros veikmės lauką pereina sukūrę šeimą, ėmęsi darbo.

Toks pasaulis šiuolaikinio žmogaus akimis gali atrodyti trapus, vaikiškas, čia vos apčiuopiami tie orientyrai, kurie gali būti priskiriami kultūrai ir kurie yra sukurti paties žmogaus. Gamta vis dėlto čia dar tebėra visa gaubianti *informacinė erdvė*.

Poetikos, tekstų struktūros lygmenyse gamtos ir žmogaus bendrumas, keitimasis informacija dažniausiai išreiškiamas paralelinėmis šakomis, įsmeninimais, jausmų ir nuotaikų tapatumu su augalų, gyvūnų, šviesulių būsenomis, jų padėtimi. Ar tai nėra mus pasiekę pirmykštės pasaulėjautos fragmentai, užtinkami net šiuolaikinėje lietuvių prozoje bei poezijoje?

Ši per tautosaką, papročius, šventes, liaudies meną mus pasiekusi *gamtojauta* lietuvių kultūroje įsitvirtino kaip savotiška dorovinė pozicija, kaip tam tikra institucija, kuri moko ir teikia pavyzdžių, siekiant darnos, ištvermės, teismo patvirtinimų ar suvedant sąskaitas su gyvenimu, įveikiant kenkėjus ar priešininkus. Todėl gamtos nykimas, jos vegetacinių galių pažeidimas net ir literatūroje, pradėdant jos klasika, suvokiamas kaip žmogaus, bendruomenės, kultūros ar net tautos žūtis (Antano Baranausko *Anykščių šilėlis*, Simono Daukanto, Maironio miškas, giria). Tuo tarpu folklore atrandame visišką *žmogaus ir gamtos darną*, nes jie ne visada leidžiasi supriešinami. Dažniausiai pavojus gali kilti iš šalies, iš svetimų, papūtus šiauriam vėjui, pažeidus papročius bei nusistovėjusią tvarką. Į gamtą einama toli ir giliai.

„*O ko liūdi, klevužėli*“. Dainyne randama daugybė pavyzdžių, kai gamta yra nusiteikimų, net jausmų iniciatorė, ją pirmąją ištinka koks nors tragiškas įvykis, kuris netrukus tampa žmogaus nutikimu ar prievole visa tai pakartoti. Jos iniciatyva reiškiasi svarbiausiais gyvenimo tarpsniais: merginai tekant, vyrui vedant, jam išvykstant į karą, žūstant karo lauke. Čia net nedrįstama dominuoti, pakeisti gamtos ištarmes, išvengti joje įrašyto likimo.

Tą dalyką reikėtų plačiau aiškintis. Vis dėlto gamtą žmogiškieji patyrimai perima, asimiliuoja, nes, šiaip ar taip, gamtoje jie reiškiasi kaip analogijos, tam tikri žinomi ir laukiami pasikartojimai, atitikmenys kultūros akiratyje – dainoje, kuri priklauso aukščiausios žmogiškosios kūrybos sričiai. Dainos priklauso kultūros sričiai, tad jų gamtojauta gali būti suvokiama ir interpretuojama prasminiame kultūros lauke.

Pažvelkime į dainos „*O ko liūdi, klevužėli*“ tekstą (Lietuvių liaudies dainynas, t. 3 (Karinės istorinės dainos), 1 knyga, 1985, Nr. 6, p. 43):

I ŠAKA

– *O ko liūdi, klevužėli,
Ko liūdi, žalialapi?*

*Žalioj girioj tu užaugai,
Sau žiedelius susikrovei.*

– *To liūdžiu, bernužėli,
To aš liūdžiu, raitužėli,*

*Oi, kad žada mane žmonės
Anksti rytą jau nukirsti,*

*Žada rytą jau nukirsti
Ir šakeles nugenėti,*

*Kad girelėj nestovėčiau,
Žaliais lapais nešlamėčiau.*

II ŠAKA

– *O ko liūdi, bernužėli,
O ko liūdi, raitužėli?*

*Pas tėvelį tu užaugai,
Sau žirgelį jodinėjai*

– To aš liūdžiu, mergužėle,
To aš liūdžiu, lelijėle:

Žada mane tėvužėlis
Toli karan jauną siųsti.

Kai aš karan išjosiu,
Jaunas dienas nustosiu.

Tavęs jaunos nebebarsiu,
Meilių žodžių nekalbėsiu.

Turime dviejų šakų tekstą su dviem KLEVO ir BERNELIO figūrom. Dar yra *mergelė*, kuri tik užkalbina bernelį. Išskleidę šio teksto struktūrą, užtinkame visišką simetriją, vaizdinių lygiavą. Kiekviena šaka turi tiek pat posmų, toj pačioj vietoj klausiama ir atsakoma, beveik tiek pat žodžių. Jau vien ši lygiava daug ką pasako apie gamtiškojo ir žmogiškojo likimo sąrišą: medžio ir žmogaus likimai čia visiškai tolygūs:

KLEVAS

žalias
auga girioj
susikrauna žiedus
kerta
nukerta
šakas nugenėja
nešlama (guli nukirstas, nugenėtas)

BERNELIS

raitas
auga pas tėvelį
jodinėja
karan siunčia
karan išjoja
jaunas dienas praranda
nekalba (nukautas, atskirtas nuo namų)

Pirmiausia abi šakas sieja *vertikali figūrų pozicija*, reiškianti vegetacinį bei emocinį bendrumą ir gyvastingumą: klevas žydi ir žaliuoja, o bernelis – raitas jodinėja. Tai reikštų jų subrendimą. Klevas įsiterps į vegetacinį ciklą, paskleisdamas sėklas, bernelis ves ir sukurs šeimą. Tam jis pasiruošęs, nes yra *raitas*. Abu jie brendo saugioj erdvėj: klevas girios medžių apsupty, raitelis – pas tėvelį raitas sėdęs. Čia tiek klevas, tiek bernelis išskleidžia savo prigimtį, savo buvimą saugioje apsuptyje, reikšdamiesi garsais – vienas šlamėdamas, kitas kalbėdamas.

Tuo tarpu *horizontali pozicija* (klevo nukirtimas, bernelio išjojimas į karą) reiškia vieno ir kito žūtį kuri suvokiama kaip žmogaus ir gamtos sąveikos baigtis, jų likiminė sąriša. Tenai, kur gulės nukirstas klevas ir kur gulės nušautas bernelis (taip galima drąsiai tvirtinti, nes kare beveik visada žūvama), nebus garso, kuris siejamas su gyvybės pasireiškimu erdvėse. Tai įmanoma tiktai *stačiomis*, kaip apskritai kalba, giedojimas, dainavimas. O tai sietina ir su vertikale, viršutine gamtos ir kultūros sfera,

jų tapatybe.

Būtų galima pateikti ir daugiau pavyzdžių, kuriuose nuojautos, tragiški įvykiai pirmiausia ištinka gamtą, o tik po to tampa ir žmogaus likimu bei jo prievole.

Nuo žirgo nusėdęs bernelis. Dvi arimo dainos. Šiai skyriaus daliai parinkau dvi būdingas arimo dainas, kurių įvaizdžiai, vaizdiniai, figūros, pasklidusios beveik po visą dainuojamosios tautosakos erdvę, lemia tam tikrų prasminių ansamblių patvarumą. Tie įvaizdžiai, tapę simbolinėmis figūromis, gal net per šimtmečius mažai kito, nesileido pervardijami, keičiami kitais, net įsigalėjus naujoms žemės dirbimo priemonėms. Dainuojama, kad dar vis ariama jaučiais, vyrai vis nenusėda nuo žirgų, rugiai pjaunami pjautuvais, ariama žagrele, nors daug kur tokių dalykų jau nebuvo daugiau nei prieš šimtą metų.

Mūsų senųjų liaudies dainų vaizdinija, atrodytų, yra ypač konservatyvi, tarsi nereaguoja į įvairius technologinius pokyčius, šimtus metų jų lyg ir nepastebi. Kodėl taip? Juk mūsų žmonės nebuvo kokie užaušėliai.

Pirmiausia todėl, kad mūsų senosios dainos yra pasiekusios aukščiausią apibendrinimo bei simbolinimo lygį, per šimtus metų buvo taip išskaidrintos, kad kokie nauji įterpiniai ar persakymai beveik neįmanomi. *Žagrelė jose nėra tik žagrė, pjautuvas nėra tik pjautuvas*, jų paskirtis nėra tiesiogiai siejama su praktine nauda. Panašūs įvaizdžiai dainose reiškiasi kaip *simboliniai ženklai*, sutelkę tam tikrą apeiginę, etinę ar net mitinę *informaciją*, tarsi saugo savyje užkoduotą kelių šimtų metų senumo pasaulėjautą. Nesunku pastebėti, jog iš dainos iškritus kuriam nors vaizdiniui dingsta ištisi prasmių blokai, kaip kad iš muziejaus būtų pašalinami eksponatai. Todėl dainos yra ir tam tikri ženklai, kurių reikšmės turi būti interpretuojamos šiek tiek nutolstant nuo dabartinio žmogaus jausenos, įpročių bei vaizduotės, kurią miklina literatūra ir naujieji menai.

Pagarsėjęs darbo, ypač lauko dainų lyrizmas remiasi į pastovią patriarchalinės šeimos sąrangą, darant vedybinę vyro ir moters sutartį, gamtoje įgytą jauseną, išugdytą skaistybę projektuojant į kultūrą. Tokia yra beveik viso dainų pastato pamatinė armatūra. Darbo laukas buvo svarbiausia žemdirbių veiklos scena, kurioje sutvirtinami ryšiai tarp dangaus ir žemės, gyvo ir negyvo, tarp jauno ir seno, tarp moters ir vyro, per darbą ir su darbu vyrą ir moterį įvesdinant į kultūrą. Tai daroma simbolinėje dainų erdvėje, kurioje gyvenimas yra tarsi teatras, vaidinimas, idealus žmogaus buvimo pasaulyje modelis.

Dainose, kuriose žaismingai kalbasi, vienas kitą stebi, vertina bernelis ir mergelė, prasmė slypi daug giliau už paviršinio erotinio rūpesčio tik ištekėti ar vesti. Tokias simbolines sueitis neretai išjudina gamta, jos vegetacinio virsmo jėgos, kurios valdo žydėjimą, augimą, gyvybės pradėjimą. Čia niekur nerasime apnuogintų erotinių motyvų, nes tai yra kitos, už žmogų didesnės visumos reiškimasis mano minėtais simboliniais dainų ženklais.

Todėl jaunos poros suėjimas, vestuvės nepaaiškinamos vien kaip buitinis aktas, neatsižvelgiant į tai, kokios jėgos tuo metu išjudinamos. Pažvelgus vienam į kitą, pakalbinus, rodos, tuoj prasiskleidžia gamtos užuolaidos. Dažnai atsiklausoma ne savo jausmo (apie meilę čia dar beveik nekalbama), o rūtos, žirgo, kreipiamasi į *aukštesnę valią*, gamtos bei patriarchalinio gyvenimo didžiausius autoritetus.

Mano dvi pasirinktos arimo dainos tiktų pavadinti *vyro / moters* prasminiu bendrystės kamieniu, pamatiniu vienas kito suradimo modeliu. Per daug nesigilinsiu į šio tipo dainų gausius variantus, jų poetiškumą ar grynai literatūrinę vertę. Tam tikrų modelių, simbolinių ženklų veikmė platesniuose kontekstuose kartais būna poetiškesnė, išraiškingesnė, nei uždaras padainuotas ar paskaitytas tekstas. Štai čia ir reikėtų suvokti vaizdinių sklaidą už pavienio teksto ribų ir tai, kaip jie susiję su giliausiais pasaulėjautos, pasaulėžiūros klodais, galinčiais padėti tolesniems aiškinimams bei išvadoms.

Atkreipia dėmesį šių abiejų tekstų grafiškas užbaigtumas, šakų simetrija, tiksli lygiava tarp bernelio ir mergelės ištartų žodžių, stilistinių figūrų paralelizmas. Toks tikslus figūrų išdėstymas suponuoja tai, kas žodžiais nepasakyta, bet yra tam tikra archetipinė struktūra, kuri išreiškia neverbalines, už teksto

esančias sąryšas, santykių modelius, suprogramuoja tam tikras taisykles, pagal kurias vyksta veiksmas. Čia figūros būna sustatytos kaip šachmatų lentoje, darant jų „ėjimus“, keičiamos semantinės figūrų situacijos. Tarsi būtų kažkokia *visų dainų daina*, suvedama į vieną metastruktūrą, kurios ribose įmanomas begalinis variantų skaičius.

„Aš bernužėlis“. Šis tekstas yra tarsi įvadinė arimo daina, nes joje užmezgama vegetacinio ciklo bei vyro ir moters būsimo šeiminio gyvenimo pradžia. Tekstas skyla į dvi šakas, tai yra jį sudaro dviejų veikėjų „duetas“:

I ŠAKA

*Aš bernužėlis,
aš jauns bernelis
be jaunos mergužėlės.*

*Parduosiu žirgą
ir tymą balną,
samdysiu audėjėle.*

*Ir atsisakė
jauna mergelė
po svirną vaikščiodama:*

*– Neparduok žirgą
nei tymą balną,
aš būsiu audėjėle.*

II ŠAKA

*Aš mergužėlė,
aš vargdienėlė
be jauno bernužėlio.*

*Parduosiu žiedą
ir vainikėlį,
samdysiu artojėlį.*

*Ir atsisakė
jaunas bernelis
po stainių vaikščiodamas:*

*– Neparduok žiedą
nei vainikėlį,
aš būsiu artojėlis.*

Pirmuoju dainos posmeliu abu pasiskelbia, kad jau pasiekė brandos amžių, nes *bernelis* ir *mergelė* yra savotiški titulai, kurie suteikiami prasidėjus merginimo metui. Abu pasiskelbia tokiais esą ne bet kada, o pačioj pavasario pradžioj, kada pirmą kartą į laukus turėtų išeiti artojai, o merginos sėsti į stakles. Tai yra ir visų metų vegetacinio ciklo pradžia, kada viskas atgyja, suveši. Kaip tik tokiu laiku ir patiriamas pradinis trūkumas: *bernelis pasigenda mergelės, mergelė – bernelio*. Dabar tenka ieškoti

būdu, kaip tai įveikti, dėl ko ir užsimezga pirmoji pažintis, siekiant nusistatyti vienas kito atžvilgiu. Paprastai su pavasarinio darbo pradžia ir ima šakotis folklorinė meilės intriga.

Arimas, kaip vegetacinio metų rato pradžia, apskritai siejamas su pora, poravimusi, dviejų dalyvavimu gyvinant, žadinant gamtos galias, vaisinant žemę. Galima manyti, jog tai yra likę iš senųjų apeigų bei kultūr, kada žemės apvaisinimas buvo suvokiamas kaip vyriško ir moteriško prado susijungimas.

Tikintis visų metų sėkmės, poruojami ne bet kas, o *artojas* su *audėja* arba *audėja* su *artuju*. Tai du svarbiausi darbo, vestuvių ir šeimos folkloro veikėjai, o tiksliau – iškiliausi dainų kultūriniai herojai, kurių kvalifikacijos patikrinamos pavasarinio arimo metu, ką ir liudija Dainynas, juos nuolat poruodamas. Dviejų veikiančiųjų ryšį dažnai išreiškia ir archetipinė dainų struktūra – šakotumas, jiems žengiant į vegetacinį metų ciklą ir į vedybinės rėdos ratą, sudarant vyriškumo ir moteriškumo sąjungą, kada pabudusios žemės galios ir emociniai ryšiai ypač veikia ir stiprina vienas kitą.

Šio tipo dainos liudija, kad sėkmingas mergystės ir bernystės reikalų sumezgimas lemia ir darbo sėkmę, būsimus jo rezultatus, gerą derlių, kuriuo rūpinasi, jį nuima ir paverčia produktais, kaip sužinome iš rugiapjūtės ir pabaigtuvių folkloro, jau subrendę, vedę. Taigi metų ciklą pradeda *jauni*, savo darbu ar per darbą sueidami į porą, o jį užbaigia *seni* arba pagyvenę: šešuras iš pjovėjų priima paskutinį pėdą ar vainiką, moteris mala, tėvas skiria dalį ir pan. Galima tvirtinti, jog tautosakoje tokiu būdu vienas kitą dengia, supina žmogaus gyvenimo ir gamtos virsmo ciklai.

O kada netinkamais būdais ryšius mėgina užmegzti nekvalifikuoti veikėjai, suyra tvarka, darbo vaisiai gali būti abejotini, pajuokiamos nevykusios pastangos, jaunieji ima vienas kito šalintis, o viso to padarinys – neužsimezga pažintis, nutrūksta kalba, vedybinės derybos tampa neįmanomos.

Iš II dainos segmento paaiškėja kliūtis, dėl kurios abiejų pažintis gali būti nesėkminga. Kaip jau esu minėjęs, kad įsisuktų būsimų vedybinių įvykių ratas, scenoje turi pasirodyti svarbiausi dainų veikėjai – *audėja* ir *artojas*. Tačiau bernelis, kaip galima spręsti iš teksto, dar nėra *artojas*, o mergelė – *audėja*, kol kas susiję tik su gamta, jos kvalifikaciniais vaizdiniais – *vainiku (rūtomis)*, *žirgu*, ko, žengiant į kultūrą, į šeiminių gyvenimą, jaunai porai nepakanka.

Kaip matome, pirmiausia siūloma netinkama išeitis – *samdyti audėją ir artoją*, tai yra savo vieton pastatyti fiktyvius kvalifikuotus antrininkus, kad būtų nepažeistas papročių scenarijus, tarsi aplenkiant atsiradusią simpatinę kliūtį. Tačiau tai galima padaryti tik didžiausia kaina – *pardavus* mergaujant ir bernaujant iš gamtos, iš jos laisvės įgytą pasipuikavimą ir patrauklumą. Tada atsiduriama dar vienoje aklavietėje: mergina be rūtų, o vyras be žirgo, be balno jokia ten galima pora. Visa tai jau bus iššvaistyta, o pasamdytieji ateis be šio svarbaus jaunystės įnašo.

Darant vedybinę sutartį, įvykus sėkmingoms piršlyboms, vyras simboliškai perima vainiką, mergina ima globoti žirgą: dainose jį pakalbina, pašeria, pagirdo. Todėl *pirkimas* ar *pardavimas* dainoje tuojau atmetamas kaip netinkamas, profaniškas būdas rėsti bendro gyvenimo pamatus. Net merginos kraityje nieko pirкта neturi būti: tik iš jos, seserų bei motinos išaugintų ir apdorotų linų išaustos drobės. Už pinigus įsigyjama visa, kas svetima, laikina ar netikra. Todėl *samdyta audėja* ar *artojas* netampa dainų herojais. Tik *audimas* ir *arimas* jaunosius atestuoja kaip visiškai pasiruošusius kurti šeimą.

Taigi vyras ir mergina turi pereiti *dvi įvesdinimo pakopas*: tarsi tikrinama, kokia gamtos ir namų aplinkos įgytos jaunystės brandos „kokybė“ ir kaip pasiruošta perimti agrarinės kultūros patirtį. Visa, kas čia buvo sakoma, galima pavaizduoti tokia schema:

MERGELE

mergina:

rūtų darželis, vainikas, žiedas → gamta

marti:

audėja, staklės, klėtis, pusryčių nešimas → kultūra

BERNELIS

raitelis:

stainia, žirgas, jodinėjimas → gamta

artojas:

laukas, arimas, žagrė, jaučiai → kultūra

Tad III ir IV dainos segmentuose pagaliau susitariama eiti papročių įteisintu keliu: mergelė pasižada būti audėja, bernelis – artoju, tokiu būdu abu sutaria kartu įžengti į kultūrą. Taigi dainų berneliui dabar teks nusėsti nuo žirgo ir jungti jaučius, o mergelei sėsti į stakles.

Beje, čia verta priminti, kad dainose ne vyras renkasi, o moteris, kuri valdo augalų perdirbimo technologijas, verčia juos produktais, tai yra transformuoja į kultūrą, tai ir prijaukina vyrą, kuris sugeba pradėti vegetacinį ciklą, pirmuoju pavasariniu arimu apvaisindamas žemę.

„Staklės naujos“. Dabar siūlau dar vieną arimo dainos tekstą, taip pat susidedantį iš dviejų šakų (išskirta šriftu – M. M.).

I ŠAKA

Staklės naujos,

Drobelės plonos,

O mergužėlė –

Kaip lelijėlė,

O mergužėlė –

Kaip lelijėlė.

Staklės trinkėjo,

Drobelės blizgėjo,

O mergužėlė

Gražiai dainavo,

O mergužėlė

Gražiai dainavo.

Šilkų nytelės,

Nendrių skietelis,

O šaudyklėlė –

Kaip lydekėlė,

O šaudyklėlė –

Kaip lydekėlė.

Staklės trinkėjo,

Drobelės blizgėjo,

O mergužėlė

Gražiai dainavo,

O mergužėlė

Gražiai dainavo.

II ŠAKA

Žagrelė nauja,
Jauteliai palši,
O bernužėlis –
Kaip dobilėlis,
O bernužėlis –
Kaip dobilėlis.

Žagrė girgždėjo,
Jaučiai bubėjo,
O bernužėlis
Gražiai dainavo,
O bernužėlis
Gražiai dainavo.

Uosio medelis,
Plieno žagrelė,
O jaučiukėliai –
Kaip naružėliai,
O jaučiukėliai –
Kaip naružėliai.

Žagrė girgždėjo,
Jaučiai bubėjo,
O bernužėlis
Gražiai dainavo,
O bernužėlis
Gražiai dainavo.

Ši daina galėtų būti jau aptartosios tęsinys. Paryškinti žodžiai rodo, kokia tarp jaunųjų turi būti ideali darna, kuri išreiškiama ne tiesiogiai, o per abiejose šakose simetriškai išdėstytus „reprezentacinius“ darbo įrankius, tinkamumą jais veikti. Abiejų partnerių darbas turėtų būti labai sėkmingas, reiškias jų visišką sutarimą, nes vienas ir kitas *gražiai dainavo*. Jei sutiktume, kad daina, dainavimas reiškia aukščiausią darnos laipsnį, tai čia taip ir yra.

Suardę šių įvaizdžių ir vaizdinių simetriją, patirtume, kaip subyra ir visas tekstas, lyg iš audinio ištrauktume ataudą. Kuris nors jau nebedainuotų, o verktų, liūdėtų, bartųsi ar pajuoktų.

Čia labai svarbus yra *naujumas*. Juk staklės ir žagrelė ne bet kokios, o *naujos*. Kaip ir jaunas, taip ir naujas ar atnaujinta priemonė tinka pradėti, įsukti virsmo ratą, nes jauname ir naujame slypi stipresnė gyvybinė galia, veikmės energija. Todėl dainose dažnai sakoma, kad pradedant darbą skeliamas naujas jungelis ir taisoma žagrelė, daromos staklės, į kurias sėda jauna mergelė. Ir šiaip prieš bet kokią darbą viskas būdavo atnaujinama, sutvarkomi įrankiai, tad ir darbu išbandomi jauniausieji.

Turėdami šį dainos tekstą, galime išgauti daug variantų, keisdami čia paminėtų vaizdinių situacijas. Kai kuriuose dainų blokuose aiškiai apčiuopiama priešprieša *nauja / nenauja*. Jeigu dainoje minimos staklės būtų nenaujos, tai tikriausiai jos smagiai netrinksėtų, audinys neblizgėtų, šaudyklė nebūtų lyginama su lydekėle, o mergelė ne tik kad nedainuotų, o tikriausiai verktų.

Panašiai atsitiktų, jeigu ir žagrė būtų nenauja. Ji lūžtų, sunkiai eitų jauteliai, nelygiai verstų vagą. Tam bernui nebūtų dėl ko dainuoti, nes tai reikštų jo vyriškumo bankrotą. Tiesa, dažnai tuoj šokama taisyti, o pataisius sutrikimas išnyksta, susigerinama ir kartu pasijuokiamas.

Formali dainų tekstų analizė parodo, jog juose dažniausiai viskas sukasi tik apie keletą vaizdinių,

lengvai suskaičiuojamų įvaizdžių, kurie visoje folkloro erdvėje bei papročiuose turi gerai žinomus prasminius laukus. Jais manipuluojant, keičiant jų sąveikas, atsiranda variantų gausa, motyvų serijos.

Etinė, mitinė ir vitalinė energija, kaip jau matėme, koncentruojama nedaugelyje visoje tautosakoje pasklidusių įvaizdžių, kurie patys tarsi yra pavieniai, senų prasmų pripildyti, jas saugantys ir būsimoms kartoms transliuojantys patirtis. Daugelyje jų slypi dar neperskaitytas mūsų senasis pasaulis, pranešimai, kurie būdavo perduodami iš kartos į kartą.

Marcelijus Martinaitis, *Laiškai Sabos karalienei*, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 60–80.